UÖK: 373.3.016:811.512.133

MATN USTIDA IŞLAŞDA ÖQUV-BILUV TOPŞIRIQLARINING MATNGAÇA, MATN BILAN VA MATNDAN KEYINGI BOSQIÇLARGA TAQSIMLANIŞI

Xudayorova Muhayyo Omonboy qizi
Urganç davlat universiteti 3
2-kurs tayanç doktoranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.24239032

Annotatsiya. Tezisda boşlanğiç sinf ona tili darslarida matn ustida işlaşning uç bosqiçi — matngaça, matn bilan va matndan keyingi bosqiçlarning maqsadi, ularga mos öquv-biluv topşiriqlari turlari hamda öqiş jarayonlarining bosqiçlar böyiça taqsimoti yoritilgan. Bosqiçlarni bir-biri bilan boğlovçi "taxmin — tekşiriş — umumlaştiriş" zanjiri asoslangan, namunaviy matn asosida topşiriqlar keltirilgan.

Kalit sözlar: matn ustida işlaş, matngaça bosqiç, matn bilan işlaş, matndan keyingi bosqiç, öquv-biluv topşiriği, başorat, BBB jadvali, boşlanğiç sinf.

Matn ustida işlaşni bosqiçlarga böliş ona tili öqitiş metodikasida an'anaviy hisoblanadi. M.R. Lvov matnni idrok etişga tayyorgarlik, birlamçi öqiş, tahlil va umumlaştiriş bosqiçlarini ajratgan [4]; özbek metodikasida ham şunga yaqin bosqiçlar tavsiflanadi [1]. Zamonaviy öqiş metodikasida bu bosqiçlar umumlaştirilgan holda matngaça, matn bilan va matndan keyingi bosqiçlar sifatida qaraladi. Biroq bosqiçlar haqida gap borganda köpinça ularda qöllanadigan metodlar aytiladi; har bir bosqiçda qanday topşiriqlar berişi va ular öqişning qaysi jarayonlarini rivojlantirişi esa kam tahlil qilinadi.

Bosqiçlarning psixologik asosini faoliyat nazariyasi tuşuntiradi: har qanday faoliyat motivdan boşlanadi, maqsadga yönaltirilgan harakatlar orqali amalga oşadi va natija bilan yakunlanadi [3]. Matngaça bosqiç öqiş motivini yaratadi, matn bilan işlaş bosqiçi öqiş harakatlarini boşqaradi, matndan keyingi bosqiç esa natijani umumlaştiradi va refleksiyani ta'minlaydi. Matn yaxlit butunlik bölgani uçun [2] uning mazmunini çuqur tuşuniş, odatda, matn töliq öqilganidan keyin yuz beradi; bu yuqori jarayonlarga qaratilgan topşiriqlarning örnini belgilaydi.

Bosqiçlar böyiça topşiriqlar taqsimotini namunaviy matn asosida körsatamiz. **Böş skameyka.**

Maktab hovlisidagi skameykada har kuni Anvar yolğiz ötirardi. U yaqinda boşqa şahardan köçib kelgan edi. Bir kuni Dilnoza unga yaqinlaşib: "Biz bilan öynaysanmi?" — deb söradi. Anvar avval uyaldi, keyin jilmayib örnidan turdi. Ertasi kuni skameyka böş qoldi.

1-jadval. Matn ustida işlaş bosqiçlari va ularga mos topşiriqlar

Bosqiç	Maqsadi	Topşiriq turlari	Ustun jarayonlar	Namuna ("Böş skameyka")
Matngaça	Motiv va kutiş yaratiş, tajribani faollaştiriş	Sarlavha va rasm böyiça taxmin, tayanç sözlar böyiça başorat, hayotiy tajribaga oid savol	Oddiy xulosa (başorat)	"Sarlavhani öqing. Skameyka nega böş bölişi mumkin? Taxminingizni yozib qöying."

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Matn bilan	Öqişni boşqariş, tuşunişni nazorat qiliş	Töxtab öqiş va başorat, javobni matndan topiş, söz ma'nosini kontekstdan aniqlaş	Topiş, oddiy xulosa	"Anvar nega yolğiz ötirardi?"; "'Anvar avval uyaldi' gapidan keyin töxtang. Endi nima böladi?"
Matndan keyin	Tuşunilganni umumlaştiriş, baholaş, qöllaş	Taxminni tekşiriş, asosiy fikrni aniqlaş, qahramonga baho beriş, sarlavhani baholaş, ijodiy topşiriq	Talqin va integratsiyalaş, baholaş	"Sarlavhadagi va oxirgi gapdagi 'böş' sözi bir xil ma'noni bildiradimi?"

Jadvaldagi oxirgi topşiriq bosqiçlar boğliqligini yaqqol körsatadi. Matngaça bosqiçda "böş skameyka" birikmasi öquvçida yolğizlik haqidagi taxminni uyğotadi. Matn bilan işlaşda bu taxmin tasdiqlanadi: Anvar haqiqatan ham yolğiz. Oxirgi gapda esa skameykaning böş qolişi aksinça quvonçli hodisa — Anvarning döstlar topganini bildiradi. Öquvçi dastlabki taxmini bilan matn yakunini qiyoslab, bitta sözning ikki xil ma'no kasb etganini köradi. Bu "taxmin — tekşiriş — umumlaştiriş" zanjirining amaliy körinişidir: matngaça bosqiçda tuğilgan savol matndan keyingi bosqiçda çuqur talqinga aylanadi.

Topşiriqlarni bosqiçlarga taqsimlaşda quyidagi tamoyillarga amal qiliş tavsiya etiladi:

- har bir bosqiçda kamida bitta topşiriq böladi; matngaça bosqiç qisqa (2–3 topşiriq), asosiy yuk matn bilan va matndan keyingi bosqiçlarga tuşadi;
- talqin va baholaş topşiriqlari asosan matndan keyingi bosqiçda jamlanadi, çunki ular matnni yaxlit idrok etişni talab qiladi;
- matn bilan işlaş bosqiçidagi topşiriqlar qisqa böladi va öqişni bölib yubormaydi; töxtab öqiş 1–2 marta, matnning eng muhim burilişida qöllanadi;
- matndan keyingi bosqiç ijodiy topşiriq bilan yakunlanadi, masalan: "Anvarning kundaligiga şu kun haqida ikki gap yozing";
- matn ustida işlaşga ajratilgan vaqtning taxminan beşdan biri matngaça, beşdan ikkisi matn bilan va beşdan ikkisi matndan keyingi bosqiçga ajratiladi.

Ma'lumot beruvçi matnlarda uç bosqiçni boğlaydigan qulay vosita — BBB ("Bilaman — Bilmoqçiman — Bilib oldim") jadvali. U D. Ogle taklif etgan K-W-L usuliga asoslanadi [6]: dastlabki ikki ustun matngaça bosqiçda, uçinçi ustun esa matndan keyin töldiriladi. Jadval öquvçining öqişdan oldingi savollari bilan öqiş natijasini bevosita boğlaydi va javob topilmagan savollar orqali qöşimça izlanişga undaydi.

Bosqiçlar böyiça taqsimot PIRLS konsepsiyasidagi jarayonlar muvozanati bilan ham boğliq [5]: agar dars faqat matn bilan işlaş bosqiçi savollari bilan çeklansa, topşiriqlarning aksariyati topiş va oddiy xulosa jarayonlariga töğri keladi. Matndan keyingi bosqiçni maqsadli rejalaştiriş esa talqin va baholaş jarayonlarini darsga muntazam kiritişning asosiy yöli hisoblanadi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, matn ustida işlaşga doir topşiriqlarni bosqiçlarga ongli taqsimlaş öquvçining matn bilan muloqotini motivdan natijaga qarab izçil taşkil etadi. "Taxmin — tekşiriş — umumlaştiriş" zanjiri bosqiçlarni yagona tizimga birlaştiradi, yuqori jarayonlarni matndan keyingi bosqiçda jamlaş esa matnni çuqur tuşuniş uçun şart-şaroit yaratadi. Taklif etilgan taqsimotning samaradorligi tajriba-sinov işlari orqali aniqlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qosimova K., Matçonov S., Ğulomova X., Yöldoşeva Ş., Sariyev Ş. Ona tili öqitiş metodikasi. – T.: Noşir, 2009.
2. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Наука, 1981.
3. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 1975.
4. Львов М.Р. Методика развития речи младших школьников. – М.: Просвещение, 1985.
5. Mullis I.V.S., Martin M.O. (Eds.). PIRLS 2021 Assessment Frameworks. – Boston College, TIMSS & PIRLS International Study Center, 2019.
6. Ogle D.M. K-W-L: A teaching model that develops active reading of expository text // The Reading Teacher. – 1986. – Vol. 39, No. 6. – P. 564–570.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.